

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 16 (1902)

Artikel: La fuormaziun del Plural nels prinzipals dialects d'Engiadina bassa
Autor: Alexander, Otto
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-183638>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

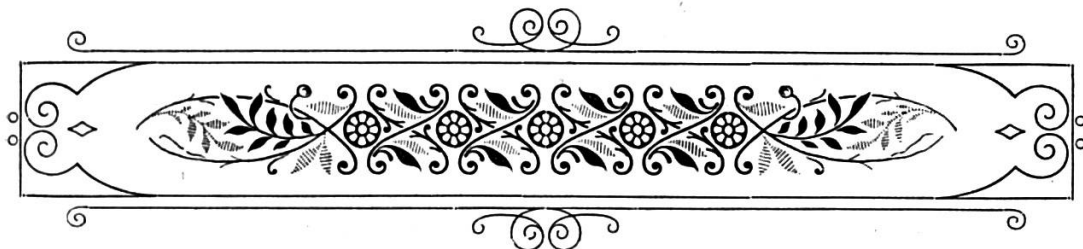
L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 04.05.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La Fuormaziun del Plural

nels

prinzipals dialects d'Engiadina Bassa

da

Otto Alexander. *)

Litteratura.

Pallioppi, Dizionari 1895.

Gartner, rhätorom. Gramm. 1883.

G. Pult, le parler de Sent 1897.

Chronica rhetica (Text v. Vulpius) edid. Conr. Moor 1866.

Joh. Martinus ex Martinis, Philomela 1751.

„Il plural dels substantivs e adjectivs fuormain dal singular mettond pro ün s.“

Quist „s“ corresponda al s latin dellas desinenzas -as, -es, -os. Siond cha nel latin vulgar, chi as sviluppond progressivamaing ha dat per resultat las linguas romanas, il genitiv, dativ, ablativ non esistevan plü sco fuormas proprias, ma gnivan circumscritt cun „de“ e „ad“, fingià nel latin vulgar avain be 2 fuormas per il sing. e 2 per il plural, üna per il nominativ,

*) A grand cordöli da tuots quels, chi'l cognoschaivan ed avaivan gnü occasiun d'appreziar sias excellentas qualitäts da cour e da spiert, stovet succomber l'autur da quaista lavuretta, ün giuven da tuotta spranza, ad üna malattia veemente, nell'età da 23 ans. El morit nel mais Marz 1900, güsta ch'el eira per finir seis stüdis da filologia classica; sia dissertaziun, per obtgnair all'università da Zürich il grà da Dr. phil., eira fingià termi-

l'otra per l'accusativ. Nel plural quistas fuormas han nel latin vulgar las desinenzas:

pl. *nomin.* -ae, -i, -es

„ *accus.* -as, -os, -es.

Da quistas desinenzas alchünas linguas romanas, p. e. l'italian, han mantgnü quellas per il nominativ (caprae — ital. capre, lupi-), otras, p. e. il franzès e noss dialects, quellas per l'accusativ (capras, lupos, leones). Uschea avain:

- 1) capra — chavra, plur. capras — chavras, herbas — erbas, illas — las, mensas — maisas.
- 2) lupu[m] — luf, plur. lupos — lúfs, asinos — asens, alteros — auters, oters.
- 3) leone[m] — liun, plur. leones — liuns, carnes — charns, cruces — cruschs, homo (vocat.) — hom, homines — homens, pede[m] — pe, pedes — pes, peis.

Eir davò z, ch, sch, tsch s' mantegna s: piz — pizs, sez — sezs, porch — porchs, crusch — cruschs, botsch — botschs, etc.

Però brìcha tot las fuormas dels plurals correspondan precisamaing als *Sing.* + s. In causa da differentas ledschas linguisticas avain in blers plets nel plural cambiamaints fonetics, chi ston gnir tractads separadamaing. Quistas fuormas sun apparaintamaing irregularas, mà as preschaintan inveze sco del tots regularas, sch' ün las tschercha dad explichar dal punct da vista linguistic. No podain disferenziar las categorias seguintas.

I. Plurals in -ts.

„Ils plets chi glivran nel singular cun vocal accentuà e chi derivan da tschepps latins in -t o -d, fuorman il plural in -ts.“

1) -à plural -ats, lat. -atu, -ate (-adu, -ade). Nel sing. il t e d finals crodetten regularmaing d'avent davò -à; nel plural — atos, ates — il t e d avont „s“ s' han mantgnüds regularmaing; uschea avain -à pl. -ats.

P. e. amátu — amà; amátos — amats; veritáte — vardà veritátes — vardats. Oters exaimpels: cugnà — cugnats (cognatos), puchà — puchats, marchà — marchats, tablà — tablats, stà — stats, (aestates), buntà — buntats, fosdà — fosdats.

nada. La preschainta lavuretta gnit scritta a Vienna nel Favrer 1899 e porta la seguinta dedicaziun: „A seis char bapsegner J. U. Kœnz in occasiun del 80^{avel} di da nascita sinzeramaing felizitond quist debel segn d'affecziun offra Otto Alexander.“

Nel medem möd s' explichan:

2) *-ai* plur. *-aits*, lat. *ētu, ēte, ēdu (ēde)*; p. e. *pariēte — parai, parietes — paraits, frēdu (frigidum) — frai, fredos — fraits*.

3) *-i* plur. *-its*, lat. *-itu, ite*; p. e. *finitu — finì, finitos — finits, auditu — udi, auditos — uaits; uschea: partì — partits, ferì — ferits etc.*

4) *-ü* plur. *-üits*, lat. *-utu, -ute, -udu, -ude*; p. e. **tenutu — tgnü, pl. *tenutos — tgnüts, servitute — servitü, pl. servitutes — servitüts; crudu — crü, pl. crudos — crüts, palude — palü, pl. paludes — palüts; uschea: gnü — gnüts, plaschü — plaschüts, virtü — virtüts etc.*

a) In tots quists plets il „t“ as chatta fingià nella fuorma latina; per analogia da quista categoria da plets fuormain suvent ün plural in *-ts* in plets, chi glivran eir cun vocal accentuà, chi non correspondan però a tschepps latins in t o d. Sco cha udi, partì etc. dan nel plural uaits, partits, uschea fuormain da *dì* (dies) ün plural dits, eir scha il plural latin dies von contegna t; „ts“ serva quia a fuormar il plural da plets chi glivran cun vocal accentuà: *caffè — caffets, canapè — canapets*. Second meis parair appartegnan quia eir ami — amits, inimi — inimits, cui (caput vicu) — cuits, fö — föts; i fors però pussibel dad explichar in quists plets „ts“ dal latin „cos“ — chs — ts (amicos — *amichs — amit's). *)

b) Dall' otra vart in qualcha pled, ingiò spettersan la fuorma in *-ts*, avain inveze be „s“, per analogia del singular, bolétu — bulai, boletos dess *bulaits, inveze fuormain second il sing. bulai il plural bulais.

II. Plurals in *-ls*.

G. Pult, pg. 122, § 338/346.

Plü complichà es il svilupp dels tschepps latins, chi glivran in *-l* o *-ll*, p. e. *caballu, castellu, linteólu*.

A. *-llu, plur. -llos*.

1) **-allu**, sing. *-allu[m]* dà *agl*: *caballu — chavagl*; la fuorma *chavagl* es in üsi a Guarda, Lavin, Ftan, Ardez; la fuorma da Sent chavà es probabelmaing fuormada davò il plur. *chavās*.

*) In general scrivon „amads, finids“ cun ds, crajond cha quia il d sia plü jüst; no podain però scriver eir amats cun t, tant üna co l'otra maniera da sriver es jüstifichada; as tractess be da fixar ün üsi e scriver consequentamaing.

B. *-lu*.

Dals tschepps in -l simpel vögl tractar be ils derivats in *-eolu*.

Sing. -eolu — *öl*, ö passond per *ue — üe es progredi a ö; p. e. linteólu — linzöl, modiólu — majöl, haedeólu[?] — asöl, caseólu — chaschöl, ustiólu (dem. da ustium — üsch) — ischöl.

Plur. -eolos — *ols*; l avant s dvainta regularmaing u — *ols* — *ous*; linteolos — linzous; linzous es la fuorma da Guarda, Ftan, Lavin e Ardez; a Sent e Scuol -ous dvainta -*ós*; uschea avain: -*ölos*, -*ols*, -*ous*, -*ôs*; p. e. linteolos — linzous — linzôs, modiolos — majous — majôs, ischöl — ischous, fazöl — fazous; *apiolu* — aviöl, plur. avious, aviôs; a Sent avain nel sing. aviou per analogia del plural avious (cha üna vota era in üsi eir quia, sco amò uossa a Guarda, Ftan etc.). Preferisch quista explicaziun a quella da G. Pult: aviou da apiculum.

Uschea vezain, cha il svilupp da *-allos*, *-ellos*, *-olos* es analogic:

- 1) *allos* — *als* — *aus* — *âs*
ellos — *els* — *eus* — *ês*
olos — *ols* — *ous* — *ôs*.

Las fuormas *chavaus*, *chasteus*, *linzous* sun dimena plü veglias co las fuormas: *chavâs*, *chastês*, *linzôs*; Guarda, Ardez, Ftan, Lavin han amò las fuormas *chavaus* e *linzous*, ma bricha plü *chasteus*; a Sent e Scuol *chavâs*, *chastês*, *linzôs* represchaintan fuormas plü juvnas.

III. *Plural -ōres*.

„Ils plets, chi glivran in -*ūr* (lat. orem) fuorman il plur. in -*uors*.“

Sing. Dals plets in -*os*, -*ōris* s' han mantgnüdas nel sing. in noss dialects 2 fuormas:

- nomin. -*ōr* — *ër*, pástor — páster
 accusat. -*ōre* — *ūr*, pastóre — pastúr.

α) Il nomin. represchaintan dimena: pástor — páster, piscátor — pes-cháder, salváder, chatscháder, imperáder.

β) L' accusativ: pastore — pastúr, piscatore — pes-chadúr, auctur etc.

Plur. Nel plur. -*ōres* dvainta -*uors*, perchè *ō* avant 2 cons. dà uo; p. e.

fōrma — fuorma, bōrsa — buorsa
fornu — fuorn, polvere — puolvra.

Uschea: calores dà chaluors, sudores — süuors, culur — culuors, lavur — lavuors, dudur — duluors, padernuors.

In cudeschs vegls chattain plurals cun la desinenza -uors in quantità; p. e. reformaduors (Chr. rh. 7, 27), vendschaduors (Chr. rh. 22, 18), fautuors (18, 12), onuors (Philomela pg. 238), rumuors (Philomela pg. 18). Remarcabel es il plur. las Sruors (sorōres) sco nom propri.

Las fuormas originalas sun dimena:

<i>nomin.</i> sing. páster	<i>nomin.</i> plur.: {	pastuórs.
<i>accus.</i> „ pastur	<i>accus.</i> „ }	

Segond il sing. in -ër e -ür fuormain per analogia amò 2 fuormas pel plural; -ërs e -urs: pástërs e pastúrs. Quistas 2 fuormas sun plü juvnas co ils plurals in -uors; da blers peds però la fuorma in -ürs es hozindi exclusivamaing in üsi (amúrs, udúrs etc.

<i>senior</i> nom. sing. ségner	plur. signuors (signurs)
accus. „ signúr	

<i>flore</i> sing. flore — flūr	plur. flores — fluors.
---------------------------------	------------------------

1) da flur fuormain ün plural analogic flurs

2) da fluors „ „ singular „ fluor.

Uschea avains:

flur	}	fuormas	fluor	}	fuormas
fluors		veglias	flurs		juvnas

IV. Sing. -ö, plur. -o.

„In plüs peds avain ö sco vocal tematic nel sing. e o[ou] nel plural.“

Exaimpels:

locu — lö	locos — lous, los
jocu — jö	jocos — jous, jos
ovu — öv	*ovos — ouvs, ovs
-olu — -öl	-olos — -ous, -os
*ossu — öss	ossa — ossa
*boscu — bös-ch	*bosca — bos-cha

La differenza dels vocals s'explicha seguintamaing: ö (sco eir ë) dvainta diphthong uo-, ue-, üe-, ö (confr. bönu — ital. buono, span. bueno; üe p. e. püerch, pierch), be scha la silba seguinta finischa in i o u; nels oters cas (dimena avant us, e, a etc.) ö vain tractà otramaing.

Am limitesch a dar pacs exaimpels:

bonu	— bön	nostru	— nöss
bonus	— bun	noster	— noss
bona	— buna	nostra	— nossa.

Uschea: locu — lö, locos — *lovs — lous — los.

Las fuormas ils lös, ils jös, ils majöls, ils öss, ils bös-chs, chi sun eir in üsi, sun fuormas plü juvnas, fuormadas per analogia dels singulars lö, jö, etc.

V. Plur. -uns, -ans.

Dad alchüns noms persunals fuormain ün plural cul suffix -one, -ane; üna vota quista fuormaziun era sainza dubi plü üsitada; hozindi avain be pacs exaimpels:

- 1) -one — plur. -ones — rum. -uns
 bap (bab) plur. babúns (— antenats)
 matt „ mattúns
 frar „ fradgliúns
- 2) -ane (suffix analogic a -one) plur. -anes — rum. -ans.
 matta plur. mattáns
 donna „ dunáns
 sor „ sorans (in cudeschs vegls).

Matts, mattas, donnas sun natüralmaing fuormas analogicas.

VI. Plur. neutr. a.

„Sco in otras linguas romanas in divers pleds s' ha mantgnüda la fuorma del plur. neutr. in a.“ Daspèra avain dals medems pleds eir ün segond plural in s, suvent però las duos fuormas sun disferenziadas nel significat; la fuorma neutra in a ha sens collectiv, p. e.: il frütt, plur. la frütta, collectiv — üna quantità da frütts, ils frütts — singuls frütts (cf. ital. i frutti e le frutta); il legn plur. la legna (lain pl. laina) — üna quantifà da legn, ils legns — singuls toccs legn.

Exaimpels:

il bögl (botulu)	plur.	ils bögl	—	la böglia
il bös-ch (boscu)	„	ils bös-chs	—	la bos-cha
il bratsch (brachiu)	„	ils bratschs	—	la bratscha
il charr (carru)	„	ils charrs	—	la charra
il crapp	„	ils crapps	—	la crappa
numeral 2	„	duos, duas	—	neutr. dua
„ 3	„	trais	—	„ traia

p. e. dua charra, traia stèra etc.

il daint (dente)	plur. ils daints (dentes)	— la dainta (— digiti)
il frütt (fructu)	plur. ils frütts	— la frütta
il gripp	„ ils grippts	— la grippa
il legn, lain (lĭgnu)	„ ils legns, lains	— la legna, laina
il mail (melu)	„ ils mails	— la maila
il möz (modiu)	„ ils mözs	— la mozza
l' öss (*ossu)	„ ils öss	— l' ossa
il pair (pĭru)	„ ils pairs	— la paira
il pèr (*pariu)	„ ils pèrs	— la pèra
il piz	„ ils pizs	— la pizza
il pomm (pomu)	„ ils pomms	— la pomma
il prà (pratu)	„ ils prats	— la prada
il rom (ramu)	„ ils roms	— la romma
il s-cherp (corpus)	„ ils s-cherps	— la s-cherpa
il schnuogl (genuculu)	„ ils schnuogls	— la schnuoglia
il stèr (sextariu)	„ ils stèrs	— la stèra
-maint (-mentu)	„ (maints)	— mainta

p. e. vestimentum — büschmainta; uschea: fundamainta, kindlamainta, lumpamainta, narramainta, puobamainta, porchamainta etc.

1) Da qualcha plural in -a fuormain ün dubel plural cun s — as: cornu — corn, plur. corna — las cornas, fel — fel (feil), plur. la fela — las felas (p. e. far gnir las felas), schnuogl — plur. la schnuoglia — las schnuoglias (p. e. crodar in schnuoglias), prima vëra, plur. prümavaira — las prümavairas.

In cudeschs vegls chattain: las früias (Vulpus chron. rh. pg. 30, 16), las pradas (Philom. 431), las crapas, las panamaintas (Chr. rh. pg. 1, 16) etc.

2) Da „malsutëra, mailintëra“ — „mëla sub (in) terra“ fuormain, pigliond quista fuorma in a sco plural, ün singular „malsutër, mailintër.“ Lura fuormain da quistas ultimas fuor- mas ün nov plural: „malsutërs, malintërs.“ Avain quia ün fich interessant cas da fuormaziun analogica.

VII. Noms composts.

„Dals noms composts fuormain in general il plural sco sch' els fossan simpels“; p. e. chadafö — chà da fö (casa de focu), plur. chadaföts (inveze da chasasdafö); chadcomün — cheu d' comün (caput de comune), plur. chadcomüns (inveze da cheus- dcomün) etc.

